

18. Ve 19. Yüzyıl Batı Resim Sanatında Büyü İmgesi¹

Çetin TEKİN² , Anıl Ertok Atmaca³

ÖZ

Gizemli bir yolculuk olarak başlayan “Büyü” imgesi, toplumların yaşamış olduğu dünyayı anlama ve onu kendi amaçları doğrultusunda kontrol etme duygusu ile başlayan bu yolculukta, büyü artık ilk topluluklar için bir mistik inanç sistemi olarak etkin bir rol kazanmıştır. Dünyanın birçok farklı bölgesinde, ilkel toplumlarda başlayan büyü olgusu sonucunda, ortaya birçok farklı sanatsal pratikler çıkmıştır. Başta dışavurum olarak ortaya çıkarılan nesneler zamanla bir pratik halini almıştır. Bu sanatsal üretimler, mağara resimler ile başlayarak, hayvan derilerine, ağaç kabuklarına, kayalara, papirüslere, tuvallere, mermer ve birçok farklı malzeme ile birçok farklı eseler olarak ortaya çıkmıştır.

“Büyü” olgusunun toplum üzerindeki etkisi sonucunda farklı dönemlerde, dini ve siyasi güç arasında bir anlaşma ya da bir savaş söz konusu olmuştur. Toplum içinde sanatçının edindiği rol kimliği ile toplumun yaşadığı inanç, büyü, din ve bunlar arasındaki savaş içerisinde yaşanan olguları gözlemlenmiştir. Sanatçılar ortaya çıkan bu olguları hisleri neticesinde, kendi oluşturmuş oldukları imgeleri kullanarak farklı çalışmalar ortaya çıkarmışlardır. 18. ve 19. yüzyıllar arasında birçok farklı bölgede yaşamış olan sanatçının yapmış oldukları sanat eserlerinde, geçmişten günümüze uzanan eserlerde esinlendiklerini ama kendi zamanları içerisinde bu esinlenmelerde değişimlerini ve yeniliklerini ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Büyü, Cadı, Batı Sanatı, Büyücü*

¹Geliş Tarihi: 10 Şubat 2023- Kabul Tarihi: 16 Mayıs 2023

²Görsel Sanatlar Öğretmeni, Bahçeşehir Koleji Karabük Kampüsü, abcetint@gmail.com Orcid No: 0000 0001 6011 2117

³Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, anilatmaca@karabuk.edu.tr Orcid No: 0000 0002 2653 839X

An Image of Magic In The 18th And 19th Century Western Painting

ABSTRACT

The image of "Magic", which started as a mysterious journey, started with the sense of understanding the world in which societies lived, and controlling it for their own purposes. Now, magic has finally gained an active role as a mystical belief system for the first communities.

As a result of the phenomenon of magic that started in primitive societies in many different parts of the world, many different artistic practices have emerged. Objects that were initially revealed as expression, have become a practice over time. These artistic productions have emerged as many different works, starting with cave paintings, on animal skins, tree bark, rocks, papyrus, canvas, marble, and many different materials.

As a result of the effect of the phenomenon of "magic" on society, there has been an agreement or a war between religious and political power in different periods. The role identity of the artist in the society and the belief, magic, religion, and the phenomena experienced in the war between them were observed. Artists have created different works by using the images they have created as a result of their feelings about these phenomena. The artist, who lived in many different regions between the 18th and 19th centuries, was inspired by the works of art they made, works from the past to the present, but within their own time, changes and innovations emerged in these inspirations.

Keywords: *Magic, Witch, Western Art, Wizard.*

Giriş

İmge; Bir nesnenin doğrudan doğruya yeniden tanıtmaya yarayacak bir biçimde göz önüne seren şey, duyu organları ile algılanmış olan bir şeyin somut ya da düşünsel kopyası. (TDK., 2006) *“İmgenin, hayal, düş, izlenim ve görüntü gibi eş anlamlı terimlerde kullanıldığı görülmektedir.”* (Ala-kuş ve Özsoy, 2017)

İmgelem; *“İmgelem, edinilmiş imgeleri birleştirip kaynaştırma ve bu birleşiklerden yeni imgeler tasarlama yetisidir... ve bir imgeyi yeniden canlandırmaktan yaratıcılığa kadar yükselir.”* (Hançerlioğlu, 2008, s.184)

İmgeleme, *“Kişinin zihinsel olarak herhangi olguyu canlandırmasıdır. Bu durum imajinasyon olarak tanımlanabilir. İmgelemenin bireysel dönüşümlerde kullanılan telkinlerle kombine edilmesiyle, dönüşümün yoğunluğunu ve hızını artıran zihinsel bir araç olduğu çalışmalarla belirlenmiştir.”* (Özen, 2020)

Yaratıcı İmgelem; *“Gerçekleşmesini istediğiniz bir şeyin açık ve net görüntüsünü yaratmak için düş gücünüzü kullanırsınız. Sonra, nesnel bir gerçek olana dek bir başka değişle, düşlediğiniz şeyi elde edene dek bu fikir ya da resme düzenli bir biçimde odaklanmayı ve pozitif enerji vermeyi sürdürürsünüz.”* (Gawain, 1999)

Geçmişten günümüze Dünyanın her kıtasında büyücülükle ilgili birbirine benzer birçok efsaneler ve eserler ortaya çıkmıştır. 18. yy ve 19. yy da büyü imgesini kullanan en iyi eserlerin batıda görülmesinin en büyük nedeni; “Cadı Avı” ile bilenen ve dönemin papalık emri ile bir çok ülkede

büyücülük yaptıkları iddiasıyla açılan engizisyon mahkemeleri tarafından sihirle, simya ve şifacılıkla ilgilenen, başta kadınlar olmak üzere yargılanıp, acımasızca cezalandırılmıştır.

Büyüsel çalışmalarda gözlemlenen figüratif imgeler olarak büyücü, cadı, şaman, şifacı, otacı, falcı vb. kişiler büyük ölçüde Hristiyanlık dinin yaygınlaşmadığı dönemde yaşayan pagan kültürlerin var olan gelenek ve mitlerinin ortaya koyduğu efsane, yazıt ve mitolojilerden etkilenmiştir. Bu mitolojiler Antik Yunandan buyana farklı coğrafya ve kültürlerde ortaya çıkan tüm mitolojik hikâyelerde büyü yer almaktadır. Büyü, farklı zamanlarda ortaya çıkan ve dünyanın birçok yerinde hâlâ etkisini sürdüren, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet’te etkisini göstererek kendini yaşatmayı başarmış ve her dönemde sanatın her alanında kendini var etmiştir.

İmge, insanın yaşadığı çevre ve kendi doğasında tek olma, var olma ve kişiye özgü yaratımlarıyla oluşan bir kavramdır. İmge, herhangi bir varlığın veya bir nesnenin, konunun ve temanın yeniden tanımlanmasıyla düşsel veya somut olarak tasarlama, yansıtırma veya canlandırma eğilimidir. Araştırma konusu olarak; 18. ve 19. yy Batı Dünyasında Sanatçıların ortaya çıkardığı eserlerde yapılan “Büyü” imgesi taşıyan eserlerin analizini yaparken, dönemin sorunlarını, inançlarını, geçmişin izlerini, sanat felsefesine ve sosyolojisine kattığı anlamı ve hâlâ günümüze kadar önemini sürdürmesini sağlayan yönlerini ele alarak bu konu için eksik kalan kısımları giderilmeye çalışılacaktır. Eser Analizi yapılarak, eserlerin teknik ve kompozisyon olarak değerlendirilmesi yapılacaktır. Batı Resim Sanatında İşlenen “Büyü” imgeli eserlerin incelenerek; dönemin sosyal, kültürel,

inanç, ekonomik ve tarihi etkilerini belirleyerek, dönemin sanatçıların yapmış oldukları “Büyü” imgeli eserleri üzerine olan yansımalarını analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu makale yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Araştırma Yöntemi olarak; Literatür taraması, çoklu veri toplama tekniği, içerik analizi ile toplanan bilgileri sentezleyerek, konuya dair yeni bir bakış açısı ortaya koyarak yorumlanması için bu yöntem kullanılacaktır. Verilerin toplanması ve analizi için konu ile direkt ve dolaylı kapsayan kaynakların taranması, taranan kaynakların okunması ve değerlendirmesi için doküman analizi tekniğine başvurulacaktır.

Büyü ve Büyücü

Büyü sözcüğünü, İngilizcede magic, Almancada ve Fransızcada magie, Yunançada ide magos karşılamaktadır. (Örnek, 1971, s.159) Antik çağda Mecusi rahiplerinin kullandıkları sanata magic denirdi. Bu rahiplerin rütbe, sorumluluk ve edindikleri bilgiyi gösteren, tanımlayan Mecusi (magician) olarak adlandırılırlar. Çalışmalarında, tıbbî ilaç formülleri, doğayı kontrol etme, hastaları tedavi etme, adalet dağıtma, krallara danışmanlık ve insanlara Tanrıya giden yolu gösteren birer bilge olarak tanınırlardı. (Ennemoser, 1854, s.2)

Büyücülerin sahip oldukları doğa güçlerine sahip olma ve kullanma dürtüleri binlerce yıllık yapılan pratiğin sonucunda oluşmuştur. Neolitik çağda bu pratikler, olağanüstü bir gelişme göstermiş, Büyü geleneğinin çok önemli aktarıcıları olmuşlardır. Söz konusu Büyü gücü sadece galaksinin bütünlüğünü ve düzenini benimseyen kişiler tarafından kullanılabileceğini söylenmektedir. (Yılmaz, 2018)

Geleneksel cadı imajı Batı dünyasında on dördüncü yüzyılda yaşanan ve başlangıcını Kilisenin başlattığı “cadı avlarından” kalmaz. On dördüncü yüzyıl öncesine kadar büyü ile ilgilenen kadınlar (cadılar); şifacılık, koruma tılsımları, ilaçlar ve kötü ruhlara karşı korunma büyülerini ile küçük topluluklarda önemli bir yere sahiptiler. Mitolojik hikâyeler içerisinde yer alan; su perileri, melesina, pandora, şahmeran, heera, nemfler, Thorun annesi olan frigg ve kirke gibi birçok kişiliğin büyü ile ilişkisi sayesinde sonsuz bir yaşam, gençlik, güç gibi birçok eşsiz özelliklere sahip oldukları inancına varılır. (Cömert,2008, s.25)

Büyünün ilk yazılı ve sözlü kanıtları ise Sümerler tarafından yazılmıştır. MÖ 2600 yıllarından itibaren yapmış oldukları büyülerini yazılı hale getirmişlerdir. O dönemde okuma ve yazma sınırlı olduğu için bulunan eserlerin tapınak içerisinde kaldığını ve büyülerin Ak (iyi), Kara (kötü) büyüler olduğu anlaşılmaktadır.

Büyü Türleri:

Ak Büyü: İyi niyetle bir insanın ya da herhangi canlının kendi iyiliği için yapılan büyü pratikleridir.

Kara Büyü: Nefsani amaçlarla, kötü niyetle, manevi veya maddi bir çıkar sağlamak üzere yapılan büyü pratikleridir.

Süt Büyüsü: Genellikle büyükbaş ve küçükbaş hayvanların yavruları ve bebeklerin süttten kesilmemesi için yapılan uygulamadır.

Doğa Büyüsü: Doğa olaylarını, mevsim ve hava koşullarını kontrol etmek için yapılan uygulamalardır.

Ölüm, Sakatlık ve Hastalık Büyüsü: Öldürme, ölümden geri getirme, hastalık iyileştirme, hastalık yaymak için yapılan uygulamalardır.

Cinsellik, Bağlama ve Aşk Büyüleri: Kendi için veya başkalarını âşık ettirmek, cinsel şehveti artırmak için yapılan uygulamalardır.

Gece Uçuşları: Şeytanın yardımı ile meleklerin özelliği olan uçma eylemini süpürge ve halı gibi bir araç yardımı ile gerçekleştirmek için yapılan uygulamalardır.

Şekil Değiştirme: Büyüyü yapan kişiyi veya başka birini farklı büyü pratikleri sayesinde bir hayvana veya başka bir insana dönüştürmek için yapılan uygulamalardır. (Demir, 2011, s.77. Victor H. Matthews, 2006, s.479)

Ortaçağ Sonrası Batı Uygarlığı ve Büyü Olgusuna Bakış

Orta çağ döneminde tarımın teokratik anlayışla yönettildiği, feodalizmin meydana çıkışı, merkezi iktidarın olmayışı ve toplumun din ve dini siyaset etrafında oluşmasıyla Kilisenin kurumlaşıp güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Batıda Hristiyanlığın çoğu zaman zorlama ile yayılması, din değiştirmek istemeyenler üzerinde uygulanan baskı, şiddetli bir şekilde uygulanmıştır. (Gül, 2010) Hristiyanlığın yaygınlaşması ve güçlenmesi sonucunda ortaya çıkan Papalığın sonucunda daha da güçlenen Kiliselerin temel amacının sınırlarının genişlemesiydi. Ortaçağ sonunda ortaya modern büyücü ve cadı kavramları çıkmıştır. Batı dünyasında, topluluğun büyü ile ilgili geleneksel kaynaklarının izlemesi ve toplum içinde yaygın olan tüm diğer düşsel

varlıkların halk tarafından kavratılmasındaki zorluklar, anlaşılır bir şekilde tanımının yapılması imkânsızlaşmaktadır. Kilisenin öğretilerine ters düşen bu kavramlar sonucunda, Batı dünyasında büyücülük ile ön plana çıkan olguları toplumsal, siyasal ve ekonomik şartların zorlamasıyla baş etmek için ve halk arasında bir kaos yaratmak istemeleri sonucunda Katolik kilisesinin ortaya attığı “günah keçisi” başta kadınlar olmak üzere cadı ve büyücü haline gelmiştir. (Akın, 2015)

Batı dünyasında bulunan manastırlarda On üçüncü yüzyılın sonuna kadar simyacılık/büyücülük rahat bir şekilde işlendikten sonrasında kilisenin tepkisini çekmiştir. Simyayı erken dönem felsefi olarak ruhani disiplin ve doğayı ilkel yollarla araştıran ve tanımlayan bir terim olarak ele alınabilir. Simya içerisinde; sanat, mistisizm, astroloji, tıp, kimya, metalürji, semiotik ve spiritüalizmi kendi bünyesinde barındırmaktadır. Simyanın temeli en az 2500 yıl öncesine dayandığı bilinmektedir. İlk olarak simya ile ilgilenen medeniyetler olarak Mezopotamya, İran, Hindistan, Antik Mısır ve Çin’dir. 18. Yy sonrasında Avrupa’nındı Simyaya ilgi duyduğu ve bu öğreti ile ilgilendiği görülmektedir. Simya ile ilgilenme sonucunda, Simyacıların birçok farklı madden ve element bulmuşlardır. Günümüz kimyacıları geçmişin simyacılarıdır. Batı dünyasındaki simyacılık öğretisi, Hermes TRISMEGİSTUS’a uzanan ve Hermetizm felsefesine bağlı olmuştur. Simyayı bilimden asıl ayıran nokta olarak, modern bilimin temellerini atan bir disiplin olmasıdır. Ortaçağ dünyasında tek öğreti yeri olarak ve Hristiyanlık dünyasında en büyük rehber niteliğinde olan kiliseleri dışında da Hermesin Büyü ile ilgilenenlerin sayısının artmasıyla kilise ile karşı karşıya gelmiştir.

On dördüncü yüzyılda XXII Papa Jean'ın yayınladığı bir karar ile Simya ve Büyü ile uğraşanların mahkûm edilmesi ve cezalandırılmaları sağlandı. Bunun büyük sebebi ise Vatikan, şehirlerde ise kilisenin yani İncilin otoritesi ve gücünün yok edilmesi tehlikesi olarak görülmesidir. (Yades, 1964)

Hermes ve Hermesçi Felsefe

Eski metinlere belirtilenlere göre Hermes Antik Mısır'da yaşamış bilge ve simyacıdır. Kendisi bir rehber ve kimilerine göre de bir peygamber olarak görülmüştür. Antik Yunanda yazılan metinlerde Hermes simyanın, majinin, astronominin, bilgeliğin ve tıbbın kurucusu olarak belirtilir. Mısır'da ise, kral, büyük rahip ve din kurucusu olmasına inanıldığı için kendisine üç defa büyük anlamına gelen "Trimagistus" denir. Hermes, Yunanda Hermes, Hristiyanlarda Enoch, Antik Mısır'da Thoth, Zerdüşlükte Huseng, Yahudilerde Hanoah ve İslamiyette İdris olarak yer almaktadır. (wiki/Hermes_Trismegistus)

Gizli bilimler kapsamına giren büyü ve simya benzeri ilim dalları köken olarak Adem'in soyundan gelen ve Şit'in torunu olan Hermes'e (İdris'e) dayanıldığına inanılır. İslam ve Mısır medeniyetlerinde adı geçmiştir. Hermesçi felsefeye göre, insanın bedeninde bulunan mikro kozmosu bir bütün olarak evrenin makro kozmosuyla "antipati" ve "sempati" şeklinde büyü ile birbiriyle bağlıdır. Üç hikmet ile bilinen Herme'nin felsefesi, evrenin üç ana bölümünü oluşturur. Bunlar; toprak, gökyüzü ve havayı simgeleyen, cismani alemler, psikik

ve ruhi alemlerdir. (Kılıç, 2017)

15. Yüzyıl ve 19. Yüzyıl Arasında Büyü İle İlgili Yayınlanan Yazılar

Hem kendi dönemlerinde hem de kendinden sonraki dönemlerde birçok farklı sanatçıya ilham vermiş olan bu yazılı çalışmalar, büyü ve cadı temalı eserler için önemli birer kaynak haline gelmiştir. 14. Yüzyıldan sonra bu eserlerden esinlenmiş çalışmalara örnek olarak;

Heinrich Krame (1430-1505), Cadı Çekici-1448; 15. Yy da büyücülük literatürünün kısa bir tanımı yapılmıştır.

Ulrich Molitor'un (1442-1507), Cadılar ve Falcı Kadınlar Üzerine-1489; Cadıcılık, cadı ve büyücülük üzerine üç kişinin diyaloglarından oluşmuş maktadır.

Johann Weyer (1515-1588), Demonların İlişyonları, Büyüler ve Zehirler Üzerine-1563; Büyünün var olmadığına ve inanan akıl hastası olarak tedavi edilmesi gerektiğini yazmıştır.

Reginald Scot (1538-1599), Cadılığın Keşfi-1584, Cadı Avına karşı İngiltere'de yazılan ilk kitaptır.

Jean Bodin (1530-1596), Büyücülerin Kötü Ruhları üzerine-1580; Cadı Avını savunmuş ve büyücülük tarihinden ile şeytan çıkarma ayinlerinde bahsetmiştir

Peter Binsfeld (1540-1598), Şeytana Tapıcıların ve Cadıların İtirafı Üzerine Tez-1589; Cadıların ve büyücülerin itiraflarını yazmıştır. (Tekin. Ç.,2022)

14. yy ve Sonrası Batı Dünyasında Büyü ve İnanç Kavramlarının Sanat Eserlerinde Kullanımı

14. yy itibari ile aydınlar, akademisyenler ve Engizisyon savcılarının tarafından yazılmış olan büyü, büyücülük gibi konularında yazılan eserlerin çoğunluğu büyü konusu üzerine aslında çok önem verdiklerinin kanıtıdır. Yazılmış olan eserler ve içerisindeki gravürlerin papalığın desteği ile birçok farklı coğrafyaya yayılmasını sağlamıştır. Böylelikle büyü yaptığına inanılan kişiler rahatlıkla sorgulanıp işkenceye tabi tutulup sonunda öldürülmüşlerdir. (Demir, 2011, s.8)

Büyü ile din arasındaki farklılıklar; büyü edimleri bilindiği gibi Tanrılar üstüne zorlayıcı bir etki yapabilmek çabasıdır. Din ibadet edimi Tanrıları yumuşatarak, onları memnun etmek amacını gütmektedir. Büyünün cemaati yoktur. Din her şeyden önce cemaat ister. Din herkese açıktır, büyü ise kapalıdır. Dinde boyun eğme ve bağlanma var iken büyüde self-determinasyon ve kontrol vardır. (Goldenweiser, 1937, s.217)

Sanat insanın bir huzur arayışında olanların ilgi duyduğu, kendini felsefik olarak tanımladığı, insanın psikolojisine ve ruhuna hitap etmektedir. Bazen de sanat, insanı yaşadığı gerçek hayatın stresinden uzaklaştırarak kendisini yeni hayali dünyalara taşıyan, stresten, sıkıntıdan uzaklaştıran, ruhsal olarak başka bir boyuta taşıyarak kişiye rahatlatma olanağı sağlar. Eğer sanat kaçışsa, ruhi kargaşalıklardan sinir bozukluklarının sürüklediği zulüm, işkencelerden, çözülmüş bir cemiyetteki yaygın sosyal huzursuzluklardan, kişideki şahsiyet çekişmelerinden ve dünyanın anarşisinden kaçıştır. (Edman, 1998, s.134) Sanatın

çözmüş olduğu mitoloji, var olan çelişkileri çözümleyebilmenin ön koşulu haline gelmekle birlikte sanata konu olarak içerik kazandıran bir alandır. Birçok kişinin sanat izleyicisi olarak sanattan anladığı boş vakit geçirme etkinliği, duygusal tatmin veya uyarılma, kendi ruh ve benliklerini gerçek dünyadaki sıkıntılardan kaçış olarak gördükleri bir liman ve bu limanda sanat izleticilerinin benliklerini ve ruhlarını istirahatinin sağlaması olarak görülür. (Schelling, s.37,42,43)

18. ve 19. Yy Batı Dünyasındaki Sanat Eserinde Kullanılan Kurgu ve Kavramlar

Sanatın insanın yaşamış olduğu çevreye karşı var olma amacını kalıcı olarak netleştirmek ve netleştirilen bütün olgular olarak da tanımlayabiliriz. Günümüze iz bırakan sanat eserlerinin, insanlık tarihi süreçlerini, insan belleğiyle bütünleştirerek ortaya koymaktadır. Birçok farklı zemine uygulanan farklı malzemelerle yapılan bu eserler kendi dönemlerinin tarihi, kültürel ve inanç izlerini taşımakla birlikte farklı zamanlarda kendilerinden önce gelenleri taklit ederek, imgelere, simgelere, sembollere ve farklı üsluplara dönüşerek günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır.

18. ve 19. Yüzyllarda Büyü İmgesini Kullanan Sanatçıların Eser Analizleri

18. yüzyıl da Büyü imesini kullanarak çalışmalar yapmış ve hem kendi döneminde hemde kendinden sonra gelen dönemdeki sanatçılara ilham olmuş sanatçılar bulunmaktadır. Kimileri büyü karşıtı iken kimileri ise büyü taraftarı idiler. Bu dönemlerde yaşayan sanatçıların başlangıçta kilisenin etkisinde kaldıkları görülsede birçok sanatçı efsane, oyun, kitaplar ve halk arasında ya-

yılan hikayelerden esinlenmiştir. 18-19. Yy da büyü imgesini kullanan bazı sanatçılar şu şekilde örneklenebilir:

Giovanni Battista Tiepolo (1696-1770);
Derbi Joseph Wright (1734 -1797);
George Romney (1734-1802);
John Hamilton Mortimer (1740-1779);
Johann Heinrich Füssli (1741-1825);
Francisco Goya (1746-1828);
Daniel Gardner (1750-1805);
Henry Pierce Bone (1779-1855);
George Catlin (1796-1872);
Antoine Wiertz (Edward Burne Jones (1833-1898);
John William Waterhouse (1849-1917);
Akseli Gallen (1862-1931);
Albert Welti (1862-1912);
Theodore Chassériau (1819-1856).

Resim 1. George Romney, *Lady Hamilton as Circe*

“George Romney tarafından yapılan, Lady Hamilton as Circe (Leydi Hamilton Circe olarak) adlı eseri, 1782 tarihinde, 240 cm x 142 cm ebadında Tuval Üzerine Yağlıboya ile yapılmıştır. Circe (Kirke) Yunan mitolojisi-nde büyü tanrıçası olarak geçer. Bazı kaynaklarda; bir orman perisi ya da tanrıçası, büyücü ve cadı olarak betimlenir. Kendisi bir şifacı ve iyileştirici iksirler yapmaktadır. İnsanları hayvanlara çevirme gibi özelliğe sahiptir. Rhabdos isimli asası ile büyü yapmaktadır. Merkezde duran dik figürü kompozisyonun tamamını kaplamıştır. Fırtınalı bir gün doğumunda, bir mağaranın içerisinde dönüştürdüğü insanlar ile görülmektedir büyücü. Sağdaki kurt ve soldaki deniz ile açık kompozisyon ile oluşturduğu çalışmada günün ilk ışığı mağaranın girişinde büyücüye ve kurtların yüzüne vurmaktadır. Çalışmanın sol tarafında kumsal, deniz ve fırtınalı gökyüzünün arasında sıkışmış bir gemi görülmektedir. Mağaranın giriş kısmında ağaç dalları ve çalılıklar bulunmaktadır. Mağara girişindeki ışık ve gölge hileleri ile kaya dokusunu vermiş olan sanatçı, mağaranın içerisine gidildikçe karanlık bir ortam oluşturmuştur. Mağaranın karanlık olan kısmında büyücü Circe’nin hırçın kurtlara dönüştürdüğü iki insan figürü görülmektedir. İnce işlenmiş tüyleri ve korkutucu yüz ifadelerini tam olarak vermeyi başarmıştır. Çalışmanın merkezinde olan Circe sol adımını öne atmış şekilde izleyicilere bakarak büyüsunü tamamlamaktadır. Sağ elinde tuttuğu asasını yere doğru çevirmişken, sol eli ile açık olan parmakları ile yukarı doğru tutmuştur. İfadeyiz yüzü ile yapmış olduğu büyüünün haklılığını yansıtmaktadır.”

“Francisco Goya tarafından yapılan, Witches' Sabbath (Cadıların Şabâtı) adlı eseri, 1798 tarihinde, 43 cm x 30 cm ebadında Tuval Üzerine Yağlıboya ile yapılmıştır. Cadıların Şabâtı, büyücülerin ve cadıların bir araya gelerek, toplu olarak yaptıkları büyü ayinlerine denmektedir. Cadıların Şabâtı teması, farklı zamanlarda birçok sanatçı tarafından tuvale aktarılmıştır. Goya'nın Cadılar Şabâtı eserini diğer ressamaların çalışmalarından ayıran nokta, kompozisyon olarak durağanlığı ve sakinliğidir. Eserde cadı meclisi kurarak ve ağaçsız bir bölgede toplanmış olan cadıların ortasında bir keçi figürü bulunmaktadır. Keçi figürü bu eserde şeytani temsil etmektedir. Sanatçı cadıların dizilişi ile kapalı bir kompozisyon oluşturarak, keçi figürünü merkeze alarak tüm dikkati ona çekmektedir. Büyük boynuzlarının etrafında asma yaprakları sarılı olan keçi, siyah tonlarda yapılmıştır. Gözleri sarı ve turuncu rengi tonlarında yapılan keçinin burun ve ağız kısmı beyaz tonlardadır. Büyüklüğü ve arka ayaklarının üstüne oturması ile yapılan ayini yönettiği ve kendisinden istenilenleri değerlendirdiği görülmektedir. Bazı kitaplarda belirtilen şekilde şeytana, yani keçi figürüne cadılar çocuk ve bebek sunmaktadırlar. Eserin sağ tarafında ikisi siyah, biri beyaz elbise- li üç kadın görülmektedir. Beyaz kıyafetli kadın, sağlıklı ve iri bir çocuk sunarken, siyahlı kadınlar, zayıf ölmeye yakın bir çocuk sunmaktadır. Kendine sunulan bu iki seçimden sol eli ile beyaz kıyafetli kadının sunumunu kabul etmektedir. Sanatçı bu çalışmayı yaptığı dönemde, kendisinin çocuklarının da içinde olduğu birçok çocuk ölümü gerçekleşmiş ve bunun sorumlusu olarak şeytani sorumlu tutulmuşlardır. Bu eserde bunun yansıması görülmektedir. “

Resim 2. Francisco Goya, *Witches' Sabbath*

Resim 3. Daniel Gardner, *The Three Witches from Macbeth*

"Daniel Gardner tarafından yapılan, The Three Witches from Macbeth (Macbeth'ten Üç Cadı) adlı eseri, 1775 tarihinde, 94 cm x 79 cm ebadında, kâğıt üzerine guaj ve tebeşir ile yapılmıştır. Bu eserde tasvir edilen üç cadı olarak; Georgiana Düşesi, Heykeltıraş Anne Seymour Damer ve Elizabeth Vikontes Melbourne bilinmektedir. Bu cadılar, iktidarı elde etmesi için Macbeth'i ikna ve teşvik etmekteydiler. Bu cadıların oyun içerisinde kehanetleri vardı. İskoçya Kralı olacağı, Banquo'nun çocuklarının Kral olacağı, Macduff'a dikkat etmesi gerektiği, kendisinin sadece Great Birnam Wood'dan yüksek Dunsinane'ye gelene kadar" yenilemeyeceğiydi. "Macbeth" deki cadılar önemlidir. Macbeth'in üç cadısı farklı sanatçılar tarafından farklı kompozisyonlar aracılığı ile aktarılmıştır. Bu eserde diğer çalışmaların aksine cadılar birer düşes olarak; güzel, şık giyimli, güler yüzlü ve zarif bir şekilde aktarılmıştır. Açık bir kompozisyon olarak yapılan çalışmanın merkezinde büyü yapılan bir kazan

Resim 4. Antoine Wiertz, Young Sorceress

görülmektedir. Sağ tarafta baş cadı olarak görülen siyah kostümlü cadı bulunmaktadır. Sol tarafta da kazana büyü için gerekli olan malzemeleri atan iki cadı görülmektedir. Sanatçı karanlık bir ortam yaratmak istemiştir ve ön figürlerde yapmış olduğu ışık oyunu ile arkadaki karanlık fonu geride bırakmıştır. Ormanda, alacakaranlıkta yapıldığı görülen büyü için sol alt tarafta bir siyah keçi, ağzında ateş püskürten küçük bir ejderha yavrusu ve turuncu bir kedinin refakat ettiği görülmektedir. "

"Antoine Wiertz tarafından yapılan, Young Sorceress (Genç Büyücü) adlı eseri, 1857 yılında, 220 cm x 135 cm ebadında Tuval üzerine yağlıboya ile yapılmıştır. Sanatçı çalışmasında önde kullandığı iki ana figür ile kapalı bir kompozisyon oluştururken soldaki nesne ve arka mekânda bulunan figürler ile açık kompozisyon oluşturmuştur. Sanatçının resimde deneyimli cadının genç bir cadıya büyüü ve süpürge ile uçmayı öğrettiği görülmektedir. Resim kendi içerisinde çirkin ve güzelin, karanlık ve aydınlığın, iyi ve kötünün anlatımını içermektedir. Resmin en dikkat çekici figürü tablonun ortasında, çalışmada bulunan en canlı, parlak ve göz alıcı renklerle yapılan genç büyücüdür. Kızıl saçlı olan bu figür kurbanlık bir adak gibi gözü kapatılmıştır. Kapatılan göz bağından sağ yeşil gözü, endişe ve korku barındırmaktadır. Masum bakışı, gerçekleşen eylemde aslında gönüllü olmadığını hissettirmektedir. Üstündeki elbise çıkarılmış ve ellerine tutuşturulmuştur. Elbisenin beyaz olması bu büyücünün saf, temiz, iyi ve büyücülükte önemli bir faktör olan bakir olduğunu gösterir. Elbisedeki ayrıntılı kıvrımlar ve kolundaki kupür-Fransız danteli dikkatlice işlenmiştir. Süpürgenin üzerindeki duruşu genç kadının vücut yapısını bize göstermekte-

mektedir. Dengesini kaybetmemek için sağ ayak parmağının üzerinde durmaktadır. Balıketi vücudu dönemin klasik kadın figürlerinde kullanılan formdur. Sol eli ile tuttuğu süpürgeyi kaçmasın diye sımsıkı tuttuğu görülmektedir. Üzerinde durduğu süpürge'nin renk tonlamaları, kıvrımları ve süpürge'nin alt tarafındaki kısmın hareketliliğinden anlaşıldığı gibi, süpürge uçmaya hazır bir şekilde sadece kendine verilmesi gereken emri sabırsızca beklemektedir.”

“Anthony Frederick Augustus tarafından yapılan, Morgan le Fay (Peri Morgan) adlı eseri, 1864 tarihinde, 61,8 cm x 43,7 cm ebadında ahşap üzerine yağlı boya ile yapılmıştır. Morgan le Fay; Arthur efsanesinde, Arthur’un üvey ablası olan güçlü bir büyücü olarak tasvir edilmiştir. Efsanede Morgan’ın hem iyi hem kötü yönleri yansıtılmıştır. Çalışmada sanatçı figürü merkeze almış olup kalabalık ve göz yoran bir mekân ile tamamlamıştır. Çalışmada kral Arthur’u öldürmek için yapılan büyülü bir kıyafet üzerinde yapılan ayini anlatmaktadır. Morgan’ın burada asılı olan bir kıyafete elindeki aslan figürlü bir şamdan ile büyülü sözlerini söylemektedir. Arka sol fonda asılı olan örtüde veya boyanmış olan duvarda mısır tanrıların ellerinde gücü temsil eden birer altın üçgen taşıdıkları görülmektedir. Aşağıya doğru ayinlerde kullanılan bakır tütsülükten çıkan ateş görülmektedir. Sağ tarafta da büyü yapılan elbisenin dokunduğu, dokuma tezgâhı görülmektedir. Sağ üst tarafta açık olan pencereden gün doğumu görülmektedir.”

“John PETTİE tarafından yapılan, An Arrest for Witchcraft in the Olden Time (Eski Zamanlarda Büyücülükten Tutuklama) adlı eseri, 1866 tarihinde, 61 cm*94 cm ebadında Tuval Üzerine Yağlıboya ile yapılmıştır.

Resim 5. Anthony Frederick Augustus, Morgan le Fay

Büyücü, Cadı Mahkemeleri; büyücülük ve cadıcılık yaptığı iddia edilenlere karşı16. Yüzyıl ile 18.yüzyılın yarısına kadar Erken Modern İskoçya’da cadı mahkemeleri kurulmuş ve yasal bir düzenleme yapılmıştır. Büyücülük ile yapılan zararlar ve kötülükler için Orta çağın sonlarında cadı mahkemeleri yapıldı. 1563 tarihinde yapılan Bü

Resim 6. John Pettie, An Arrest for Witchcraft in the Olden Time

yücülük Yasası ile cadılar ve büyücüler ile iletişime geçen herkesin idam ile cezalandırılacağı bir zemin hazırlamıştır. Bu mahkemelerde büyücülük yaptıkları iddiasıyla 6.000'e yakın insan suçlanmış ve yargılanmıştır (J. Sharpe, 2002).

Eserde figür zenginliği görülmektedir. Açık bir kompozisyon ile yapılan eserde figür yoğunluğu tuvalin sol tarafına yığılmış bir şekildedir. Buda izleyiciyi yoğun olarak eserin sol tarafına çekmektedir. Figürlerin dizilişi tuvalin orta kısmında hizalanırken tuvalin sol tarafına konulan iki figür ile denge sağlanmaya çalışılmıştır. Arka mekânda yapılan mekânların penceresinden bakan figürlerde görülmektedir. Figürlerin giydiği kıyafetler ve taktıkları şapkalarda sınıf ayrımı görülmektedir. Eserin sol tarafında bulunan iki figürün üst sınıf mensubu oldukları kıyafetlerinden anlaşılmaktadır. Sol ön tarafta duran figürün pembe kıyafetler giydiği, şapkasından tavus kuşu tüyü takılı olduğu ve kılıcı duruşundan, olayı büyük bir zevk ile izlediği görülmektedir.

Resim 7. Akseli Gallen- Kallela, *Sammon Puolustus*

Hemen yanında gri kıyafet giymiş olan figür eğilmiş bir şekilde şapkasını öne doğru

eğerek, olayı işaret ederek elde ettikleri zaferi taçlandırıyor. Arka plandaki mekânlar ve penceredeki figürler fulû ve cansız renklerle yapılmış olup izleyicinin dikkatini ön planda olan figürlere vermek istemiştir. Sol tarafta bulunan figürlerde de arkaya gildikçe fulûlaşma görülmektedir. En önde elleri bağlanmış, iki büklüm olmuş, büyücülükle suçlanan kadın figürü görülmektedir. Dönemin klasik kostümü olan siyah ağırlıklı ve beyaz başörtülü resmedilmiştir.

“Akseli Gallen- Kallela tarafından yapılan, Sammon Puolustus (Sampo'nun Savunması) adlı eseri, 1896 tarihinde, 122 cm x 125 cm ebadında Tuval Üzerine Tempera ile yapılmıştır. Sampo'nun Savunması 19.Yy'da bir Fin ulusal destanı. Destanın 43. Şarkısından bir alıntıdır. Elinde bir kılıç tutan kahraman, kendisini öldürmek isteyen ve büyük bir yırtıcı kuşa dönüşen kötü cadı ile savaşmaktadır. Açık kompozisyon ile yapılan çalışma bir denizde, yıldızlı bir gecede gerçekleşmektedir. Küçük bir teknede yaşanan olayda, cadı ile savaşan ana karakter tuvalin sol tarafında resmedilmiştir. Dalgalandan denizde dengesini sağlamaya çalışan kahraman, sol eli ile tuttuğu kürek ile kayığın devrilmesini engellemeye çalışmaktadır. Sağ elinde ise bir kılıç tutarak cadıya saldırıya hazırlanmaktadır. Beyaz sakal ve saçları esen rüzgârda sola doğru dalgalandanmaktadır. Kendinden emin ve sert bakışlarıyla cadının gözüne bakmaktadır. Kaslı vücudunun etrafında, yeşil ve beyaz yöresel kıyafeti görülmektedir. Çalışmanın sağ tarafının tamamını kaplayan, kanadı açık olan cadı figürü görülmektedir. Kahramana saldırı anı görülmektedir. Sağ ayağı ile teknenin yelken direğinden destek alan cadı, sırtındaki kendine eşlik eden beş savaşçı ile alt taraftaki teknede bulunan altı savaşçı ile mücadele etmektedir. Cadının buruşmuş yüzü, yarı örülü kızıl saçları, ye-

şil derisi ve siyah turkuaz kuyrukları ile sarı göğsü, cadının hareketliliği ile canlı bir şekilde tasvir etmiştir. Savaşçılar yöre halkını tasvir edilmiştir. Sarı ve kestane sakalları, saçları, top sakalları net bir şekilde belirgindir. Üst taraftaki savaşçılar daha çok orta Asyalılara benzetilmiştir. Savaşçıların elinde mızraklar ve balta bulunmaktadır. Çalışmada sarı, mavi, yeşil ve beyaz tonlamaları hakimdir. Çalışmada vitray esintisi görülmektedir. Renkler ve kıvrımları net bir şekilde verilmiştir. Sanatçı, yapmış olduğu bu savaşın sonunu kahraman tarafından sonlandıracağını izleyicilere inandırmayı başarmıştır.” (Tekin., Ç.,2022)

SONUÇ

Büyünün başlangıç tarihi tam olarak bilinmemektedir. Orta Çağa kadar olan dönemde bilim insanı ile büyücünün yaptıkları aynı olarak görülmekteydi. Dünyanın birçok farklı coğrafyasında var olan kültürde insanların büyüye başvurma sebepleri, aşk, kazanç, nazar, intikam, bereket ve hastalık gibi birçok amacı içermekteydi. Büyü aracılığı ile Tanrı dışında şeytandan veya cinlerden, Kutsal metinlerde, putlardan, meleklerden, şeytandan, büyüklerden yardım dilemek, fal baktırmak, ruh çağırma ve kehanette bulunmak gibi büyü pratiklerinin yasaklandığı bilinmektedir.

İnsanlığın büyüye olan ilgisi, kendi iç seliliğine, çevresine ve bilinmeyene olan merakları, zamanı, insanları, gücü, doğayı ve kaderi yönetme arzusu ile pekişerek her dönemde canlı kalmayı başarmıştır. Geçmişte günümüze, Maori, Güney Afrika, Samoa, Havai gibi birçok ilkel kabilelerde büyü pratiklerini yapmak için semboller, davullar, masklar, çizimler, kıyafetler ve heykeller görülmektedir. Hristiyanlığın Ortaçağ'da başlattığı büyüye karşı olan savaşı

ile kilise tarafında olan sanatçılar ve aydınlar, cadıcılık ve büyü anlatan, şeytana tapınmayı simgeleyen ve kötüleyen resimlerle birlikte Ortaçağ'da İspanya, Roma, Portekiz gibi Batı ülkelerinde kurulan engizisyon mahkemelerinde büyü yapanlara verilen cezaları halkı korkutacak şekilde betimleyen resimler yapmışlardır. O dönemde toplum içinde okuma ve yazma oranı düşük olduğu için Katolik kilise tarafından yapılan tüm büyü ile ilgili propagandalar, başta gravür sanatçıları olmak üzere birçok farklı sanatçı tarafından işlenmiştir.

18 yüzyıldan sonra Batı Toplumunda eski ve bilimle bağdaşmayan bilgiler yerine akılcı düşünce, deneysel kavramlar gibi bilgiye yönelik ortaya çıkan düşünsel gelişmeler ile yaşanan aydınlanma dönemiyle başlayan bu yeni dönem içerisinde büyü olgusuna olan halkın bakış açısı değişmiş ve bunun sonucunda da engizisyon mahkemeleri kapatılmıştır. Büyü artık toplum içinde bir illüzyon olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Böylelikle büyü artık bilimden ayrılarak, deneysel ve akılcı bilim ön plana çıkmıştır. Fakat buna rağmen büyüye olan inanç birçok yerde hâlâ sürdürmektedir. 18. Yüzyıldan sonra yapılan eserler sanatçılar tarafından, önceki yüzyıllarda yapılan eserlerin aksine kendi yüzyıllarında, büyüye olan korkunun yersiz olduğunu yansıtmaktaydı. Büyü pratiklerinin yapıldığı ayınların, büyücülerin, ünlü efsanelerin, cadıların ve edebiyat eserlerinde konu olan büyü olgusunun resimleri betimlenmiştir. Sanatçılar içinde yaşamış oldukları toplumun, içinde bulundukları sosyal bunalım ve ekonomik sıkıntıların, geleceğini öğrenme isteğiyle fala, insanların belirsiz yaşamlarını ve büyüye hatta tarikatlara yöneldiği görülmektedir. Böylelikle sanatın, yaşanan bu gelişmelerden bağımsız kalamadığı görülmektedir.

19 yüzyıldan sonra büyü ile ilgili çalışmalar hemen hemen her yerinde işlenmeye devam etmiştir. Sanatçılar tarafından yapılan yeni resimler ve edebiyat yazıları sayesinde başlayan popülaritesi artmaya başlamıştır. Böylelikle Büyü artık sadece resimde değil edebiyatta, şiirde ve sahne- de de yerini bulmuştur. Jos A. Smith ve H. R. Giger gibi sanatçılar, 20. Yüzyıldan sonra adını karanlık sanat ile temelinde büyü- lü imgeleri olan eserler yapan birçok sanat- çıdan bazılarıdır. Artık büyü korkulan bir olgu olmaktan çıkıp, büyük, küçük, yaşlı, zengin ve kısacası herkesin ilgisini çeken bir olgu haline gelmiştir. Büyü artık dizi- lerde, resimlerde, edebiyatta, tişörtlere, filmlerde, defter kapaklarında ve dövme olarak vücutlarda yerini almıştır.

Büyü imgesi; yapılan resimlerde, sanatçı- nın büyü imgesini nitelemek için kullandığı simgeler ile ritüellerin geçmişteki kullanı- lan gerçek anlamlarından çok uzak bir yola girdiği görülmektedir. Sanatçılar tarafından yapılan çalışmalarda Büyü imgesi, anlatım, içerik ve kompozisyon bakımından en iyi işlendiği dönemler olarak 18 ve 19 yüzyıl- ları gösterebiliriz. Bu yıllarda gerçekleşen eserlerin özendiriciliği, insanlar üzerindeki etkileri ve bir sonraki kuşaklara kaynakça olarak gösterilerek hâlâ günümüzde kendi- ni ön plandadır. Büyük bir düşüncenin ve sözün fiziksel bir beden olarak resim sanatı aracılığıyla hayat bulması ile var olmuştur. Ressam da bu varoluşu ölümsüzleştirmiş ve yapmış olduğu eserler ile daim kalmış- tır.

Kaynakça

Akın Haydar, (2015). Ortaçağ Avrupasında Cadılar ve Cadı Avı. Phoenix Yayınları, An- kara

Akın, Haydar, (2001). Ortaçağ Avrupa'sın- da Cadılar ve Cadı Avı. Ankara, Dost Kita- bevi, s.17,97

Alakuş, A.O. ve Özsoy, V., (2017). Görsel Sa- natlar Eğitiminde Özel Öğretim Yöntemle- ri. (2.Baskı),Ankara: Pegem Akademi Ya- yıncılık

Ağaoğulları Mehmet Ali ve KÖKER Levent, (2004). İmparatorluktan Tanrı Devletine. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları

Dell, Christopher. (2016). Okült Cadıcılık Ve Büyü. (Çev: Begüm Kovulmaz-Şeyda Öztürk),Yapı kredi Yayınları, İstanbul

Ennemoser, Joseph. (1854). The History of Magic. Translated from the German by William Howitt. Vol. I. London: H.G. Bohn

F.W.J. Schelling, (1907). Schellings Wertr Band III.ed. Otto WeiB, Loipzig: Fritz Eclar- dt Verlag

Hançerlioğlu, O., (2008). Felsefe Sözlüğü (16. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi

Gawain, S., (1999). Yaratıcı İmgeleme Ya- şamının Yeniden Yaratacak Güç. (Çev: S. Ayanbaşı),(1.Baskı). Akaça Yayınları

Goldenweiser, Alexander. (1937) Antropo- logj., london

Göçeri, Nebahat, (2010). Kadın Hareketi Tarihi. Ankara: Bizim Büro Basımevi (Cö- mert,2008, s.25)

Yades, Frances, (1964). Giorano Bruno and the Hermetic tradition. London

Örnek, Sedat Veyis. (1971). Etnoloji Sözlü- ğü. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Ya- yınları

Özen, Murat Eren, "Ders Başarısı Ve Sınav Kaygısı İçin İmgeleme Yöntemi"- http://www.tavsiyee diyorum.com/makale_21833.htm

Yılmaz, Sait, (2018). Gizli Bilimler ve Görünmeyen Dünya-Prof. Dr. Sait Yılmaz, https://www.academia.edu/37769279/Gizli_Bilimler_and_G%C3%B6r%C3%BCnmeyen_D%C3%BCnya_ (Malinousle, 1990, s.7-9) https://tr.wikipedia.org/wiki/Hermes_Trismegistus (11.01.2023 tarihinde erişildi)

Resim 1: [https://img.wikioo.org/ADC/Art-ImgScreen-3.nsf/O/ARJG66/\\$FILE/George-romney-emma-hart-c.1765-1815-lady-hamilton-ascirce.jpg](https://img.wikioo.org/ADC/Art-ImgScreen-3.nsf/O/ARJG66/$FILE/George-romney-emma-hart-c.1765-1815-lady-hamilton-ascirce.jpg) (05.01.2021 tarihinde erişildi)

Resim 2: [https://stringfixer.com/tr/Witches'_Sabbath_\(Goya,_1798\)](https://stringfixer.com/tr/Witches'_Sabbath_(Goya,_1798)) (05.01.2021 tarihinde erişildi)

Resim 3: <https://artuk.org/discover/artworks/the-three-witches-from-macbeth-272726> (05.01.2021 tarihinde erişildi)

Resim 4: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Young_sorceress.jpg (05.01.2021 tarihinde erişildi)

Resim 5: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sandys,_Frederick_-_Morgan_le_Fay.JPG (05.01.2021 tarihinde erişildi)

Resim 6: <https://artuk.org/discover/artworks/an-arrest-for-witchcraft-in-the-oldentime-19107> (05.01.2021 tarihinde erişildi)

Resim 7: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sammon_puolustus.jpg (05.01.2021 tarihinde erişildi)